

Cuprins

Prezentarea autorilor 7

În loc de introducere : diversitatea principiilor din științele socioumane (*Petru Iluț*) 11

Partea I

Principii epistemologice

1. Sociologia ca știință (<i>Traian Rotariu</i>)	27
2. Indigenizarea psihosociologiei, cu referire specială la România (<i>Septimiu Chelcea</i>).....	63
3. Sociologia postmodernă și capcanele teoretizării <i>haute couture</i> (<i>Petru Iluț, Mihai Stelian Rusu</i>)	91
4. Explicație și înțelegere. <i>Verum et factum convertuntur?</i> (<i>Ioan Biris</i>)	113
5. Limitele cunoașterii psihologice și regăsirea sensului integrator (<i>Alin Gavreliuc</i>)	135
6. Doctrina simțului comun critic ca platformă epistemologică a cercetării sociale (<i>Mihai Stelian Rusu</i>).....	159

Partea a II-a

Principii teoretico-metodologice aplicate

7. Inteligența emoțională – dimensiune a competențelor psihopedagogice (<i>Vasile Liviu Preda</i>).	183
8. Principii ale cercetării-acțiune participative (<i>Mihai Pascaru</i>)	205
9. Proceduri de screening ale psihopatiei în agresivitate (<i>Adrian Roșan</i>).....	225
10. Consumul reflexiv. Aspecte cu privire la relația conflictuală dintre principiile reflexive și constrângerile economice (<i>Laura Nistor, Cristina Tîrhaș</i>)	251
11. Relevanța epistemică a conceptului de „potrivire” în alegerea partenerului conjugal (<i>Melinda Breban</i>)	281
12. Sociopsihologia și implicarea ei în principiile selecției și pregătirii poliției (de frontieră) (<i>Ioana Bordeianu</i>).....	301
13. Sportul ca fenomen „glocal” și dezvoltarea capitalului social prin intermediul cluburilor sportive : de la principiile culturii sportului la realități sociale (<i>Judit Colțan</i>)	319

Collegium. Sociologie. Antropologie – serie coordonată de Lazăr Vlăsceanu și Liviu Chelcea și inițiată de Elisabeta Stănciulescu.

© 2013 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezentă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: © Tiberiu Chelcea, *Building Block #2* (2012, guașă, colaj pe hârtie)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

ILUȚ, PETRU

În căutare de principii: epistemologie și metodologie socială aplicată / Petru Iluț. – Iași:
Polirom, 2013

Bibliogr.

ISBN print: 978-973-46-3684-6
ISBN ePUB: 978-973-46-4016-4
ISBN PDF: 978-973-46-4017-7

165

316

Printed in ROMANIA

Volum coordonat de

Petru Iluț

ÎN CĂUTARE DE PRINCIPII

Epistemologie și metodologie socială aplicată

8.4. Contribuții ale cercetării-acțiune participative la dezvoltarea științelor sociale

McIntyre remarcă faptul că există multe contribuții pe care cercetarea-acțiune participativă le aduce în marea cercetare socială în general. În primul rând, ea furnizează oportunități multiple pentru cercetători și beneficiari, de a construi cunoștințe și a integra teoria și practica în moduri unice pentru un grup dat. Când cercetarea este văzută din această perspectivă, remarcă McIntyre, are loc o demistificare a ceea ce înseamnă cercetarea și a felului în care ea poate fi relaționată cu viețile oamenilor. În al doilea rând, cercetarea-acțiune participativă le furnizează oamenilor oportunități de a se integra în procesul cercetării ca subiecți ai propriilor lor istorii. În al treilea rând cercetarea-acțiune participativă oferă grupurilor libertatea de a explora și de a valoriza modul cum experimentează *ele însele* realitățile individuale și colective, permijându-le să fie inovative în legătură cu modul în care se angajează în procesele sociale. Acest proces reflexiv, apreciază McIntyre, poate conduce el însuși la schimbare, care este produsul cunoștințelor, experienței și practicii oamenilor (McIntyre, 2008, pp. 67-68). În același timp, cercetarea-acțiune participativă pune în valoare, într-un context inedit, metode și tehnici clasice în științele sociale. După cum remarcă și Fals-Borda, tehniciile cercetării-acțiune participative nu exclud folosirea mai flexibilă a altor practici care derivă din tradiția sociologică și antropologică, cum ar fi : 1) *interviul semistructurat* (evitând orice structură excesiv de rigidă); 2) *recensământul sau simplul sondaj* (cu ocazii rare, chestionare prin poștă); 3) *observația sistematică directă* (cu participare directă și experimentare selectivă); 4) *jurnale de teren* etc. Cercetătorii, mai subliniază Fals Borda, nu numai că vor trebui să fie capabili să utilizeze responsabil aceste tehnici clasice, dar vor trebui să știe cum să le popularizeze, învățându-i pe beneficiari metode de cercetare mai simple, mai economice și pe care ei le pot stăpâni, astfel încât aceștia să-și poată continua activitatea fără a fi dependenți de specialiști sau alți agenți externi, ale căror intervenții sunt costisitoare (Fals Borda, 1987, p. 345).

Se impune să facem din nou legătura cu aspectele deontologice, misiunea cercetătorilor în cercetarea-acțiune participativă dusă până la capăt fiind una sinucigașă întrucâtva, deoarece, învățându-i pe oameni să se descurce fără ei, se privează, pentru viitor, de resursele continuării activităților lor specifice de cercetare. Dar poate că un asemenea subiect merită o analiză aparte.

8.5. Cercetarea-acțiune participativă. Explorări în România

Încercările noastre în acest domeniu au avut două izvoare fundamentale. Mai întâi, un proiect european, a cărui metodologie (catalyse), era de fapt o variantă a cercetării-acțiune participative adaptată spațiului academic francez (Pascaru, 2003) și,

ulterior, câteva contribuții aparținând școlii sociologice ieșene (Miftode, 2004; Cojocaru, 2004). În ceea ce ne privește, în majoritatea demersurilor noastre de cercetare-acțiune participativă, am privilegiat dimensiunea *cercetare* de cele mai multe ori, *restituirea rezultatelor*, de pildă, fiind gândită ca o tehnică specială pentru profundarea rezultatelor unor investigații bazate pe alte tehnici, pe anchetă în special (Pascaru și Buțiu, 2007). În două investigații însă, dimensiunea *acțiune* a fost deliberaț mai pronunțată, restituirea rezultatelor realizându-se cu prilejul unor reuniuni publice, pentru primul caz, și la nivelul unui consiliu local, în cel de-al doilea caz.

Astfel, în cadrul unei restituiri de grup de la Rimetea, județul Alba, s-au supus dezbaterei o serie de rezultate ale anchetei (prezentate sub formă de tabele și grafice), vizate fiind atunci următoarele dimensiuni: 1) problemele personale și de familie; 2) problemele specifice întregii microregiuni; 3) problemele ecologice (dificultăți legate de alimentarea cu apă și locul unde se aruncau apa murdară și resturile menajere); 4) principalele domenii de activitate care s-ar fi putut dezvolta în microregiune, și 5) colaborarea intercomunală. A fost vorba, de fapt, de o ședință publică organizată în iunie 2002, la care au luat parte locuitori din microregiunea aflată în atenție (Livezile-Rimetea), autorități locale, reprezentanți ai autorităților județene, experți interni și coordonatorii proiectului european (Pascaru și Buțiu, 2007).

Discuțiile au debutat cu problema apei. S-a apreciat că apa într-adevăr nu ajungea la toți, dar nu era vorba numai de atitudinea oamenilor (cei mai aproape de sursă utilizau abuziv apa), cum rezulta din anchetă, ci în primul rând de o serie de probleme tehnice, explicate de viceprimarul comunei Rimetea. În vederea întreținerii rețelei de apă și a rezolvării problemelor tehnice, se încercase la Rimetea și introducerea unei taxe de 10.000 de lei pe lună pentru locuitorii obișnuiți și de 100.000 de lei pe lună pentru cei care primeau turiști, dar mulți respingeau măsura ca fiind incorrectă. Reprezentanții Consiliului Județean au remarcat însă faptul că există suport legislativ pentru o asemenea măsură deci ea era corectă.

Crescătorii de animale apreciau existența fabricii de prelucrare a laptelui în microregiune: „Dacă nu ar fi fabrica de la Coltești, am fi muritori de foame” (C.G., Izvoarele), dar antreprenorul scotea în evidență riscurile falimentului din cauza fiscalității excesive: „Am o asociație familială, dar fiscalitatea mă doboară. Am un laborator [de inghețată] finalizat după toate prevederile legale și tot se mai găsesc probleme la controale. Cred că am să renunț, că așa nu mai rezist” (P.I., Rimetea).

Un alt seminar de restituire în microregiune s-a organizat la Vălișoara, comuna Livezile, la 25 august 2002. Cu acest prilej s-a conturat mai clar soluția colaborării intercomunale. Aceasta se sprijinea însă și pe existența unor tensiuni la nivelul comunei Livezile. Satele care promovau o anumită dizidență față de satul de centru erau tocmai Izvoarele și Vălișoara – cele două sate în care se realizaseră și cercetările noastre. De unde și o serie de îngrijorări legate de deontologie, care apăreau pentru prima dată atât de deschis pe parcursul cercetărilor noastre (Pascaru, 2003).

Pe parcursul unei anchete sociologice din anii 2004-2005, în microregiunea Albac-Scărișoara-Horea, județul Alba, locuitorii chestionați au fost puși în situația ipotetică în care *toate deciziile la nivel local ar fi luate în cadrul adunărilor*

cetățenești. Au declarat că ar participa la adunările organizate în acest scop 82,9% dintre cei chestionați și 15% că nu ar participa. Restul nu s-au pronunțat în legătură cu acest subiect. Aceste opinii au făcut obiectul unei *restituiri de grup* la începutul unei ședințe a Consiliului Local Albac, comună în care 71,4% dintre subiecți declaraseră că ar participa la adunări pentru luarea deciziilor majore ale comunității. Consilierii și primarul din Albac – s-a constatat pe parcursul restituirii de grup – nu respingeau ideea în sine, dar semnalau numeroase bariere posibile la nivel organizatoric sau sociopsihologic, între care și lipsa exercițiului democratic asociată cu indiferența cetățenilor: „Nu cred că populația României e pregătită pentru așa ceva [...] Nu e pregătită! E drept că de la 10-20 de ani de democrație n-ai ce să aștepți” (M.M., consilier, Albac). Pe parcursul acestei restituiri am reușit totuși să le transmitem autorităților opiniile locuitorilor chestionați, vorbind la un moment dat de o *participare indușă sociologic* (Pascaru și Buțiu, 2010).

Sunt necesare două precizări la finalul acestei secțiuni. Prima se referă la faptul că, deși doream să determinăm o serie de schimbări măcar în *attitudinea* celor implicați în restituirea rezultatelor, autorități publice și/sau cetățeni, nu s-au făcut niciodată măsurători exacte pentru a determina amploarea schimbărilor produse efectiv. Or, într-o cercetare-acțiune participativă consistentă, acest lucru este obligatoriu. A doua precizare vizează deontologia cercetărilor. Așa cum am menționat mai sus, în loc să consolideze coeziunea unor colectivități, cercetările noastre, restituirea rezultatelor în spațiul public, mai ales, au adâncit anumite fisuri existente deja.

8.6. Deontologia cercetării-acțiune participative

Modul în care participanții își văd responsabilitățile în cadrul unui proiect de cercetare-acțiune participativă, după cum remarcă și McIntyre, este legat de un număr de probleme etice care apar în timpul procesului colaborativ de schimbare (McIntyre, 2008, p. II).

Câteva aspecte cu caracter normativ sunt formulate de McIntyre însăși, astfel: 1) participanții se angajează în toate aspectele proiectului; 2) cercetătorii recunosc capacitatea indivizilor de a munci împreună pentru producerea schimbării; 3) practicienii trebuie să participe împreună cu beneficiarii în întregul proces de cercetare-acțiune participativă, contribuind când este necesar cu resurse și cunoștințe; 4) practicienii trebuie să acorde atenție reducerii barierelor între beneficiari și promotorii cercetării-acțiune participative, ceea ce presupune construirea împreună a procedurilor prin consens, o documentare privind datele de cules și garanția că limbajul folosit în proiectul de cercetare e înțeles de beneficiari; 5) beneficiarii trebuie să fie încurajați să învețe despre metodele de cercetare potrivite pentru proiect; 6) cercetătorii trebuie să distingă între considerații etice profesionale și considerații etice specifice contextului, care pot fi negociate și modificate pentru a servi beneficiarilor; 7) cercetătorii trebuie să ia toate măsurile de precauție pentru a proteja confidențialitatea, intimitatea și identitatea participanților; 8) cercetătorii

trebuie să se abțină de la diseminarea datelor cercetării fără acordul explicit al celor implicați; 9) cercetătorii trebuie să fie demni de încredere, scrupuloși în eforturile lor de a da prioritate țelurilor participanților, responsabili pentru bunăstarea celor implicați, corecți, juști și gata să renunțe la agenda lor dacă apare un conflict între ei și dorințele participanților. McIntyre mai consideră că promotorii cercetării-acțiune participative trebuie să facă primul pas în abordarea deschisă a provocărilor etice, de ei depinzând ca participanții să nu fie lăsați în situații care le compromit siguranța sau/și care îi fac vulnerabili și supuși unor riscuri. Mai mult, cercetătorii trebuie să aibă o atitudine etică, să fie onești și direcți, corecți în ceea ce spun. Altfel, prezența lor va fi văzută de grup ca o intruziune. Tot de cercetători – observă McIntyre – depinde să li se acorde prioritate perspectivelor participanților, precum și realităților și adevărurilor lor pe parcursul cercetării. Mulți participanți nu au oportunitatea de a vorbi despre adevărurile lor în viață publică și tocmai de aceea trebuie să li se acorde (McIntyre, 2008, p. 12).

Uneori, considerentele etice trebuie asociate cu o serie de ajustări metodologice. Astfel, Phenice *et al.* vorbesc la un moment dat de un cod etic specific pentru cercetările cu familii aparținând unui anumit grup etnic. De-a lungul istoriei, designurile de cercetare considerate de oamenii de știință credibile, au fost privite de participanții grupurilor etnice ca fiind suspicioase și marcate de prejudecăți culturale (Phenice *et al.*, 2009, p. 298). Acesta este contextul în care Phenice *et al.* introduc conceptul de „design flexibil”, care înseamnă stabilirea unei înțelegeri clare a procedurii sau a unei reguli pentru a decide ce este de făcut în fiecare stadiu al cercetării (Phenice *et al.*, 2009, pp. 299-300). Asemenea designuri cuprind atât o dimensiune a parteneriatului, cu voce egală pentru beneficiarii considerați membri activi ai studiului, cât și o dimensiune flexibil care include muanțe culturale și ajustări ce pot influența o participare mai activă a grupului etnic. Flexibilitatea presupune o deschidere spre valori, credințe și alte elemente specifice grupului etnic cu care (pentru care) se lucrează (Phenice *et al.*, 2009, p. 306).

8.7. În loc de concluzii : cercetarea-acțiune participativă, pericole asociate și necesitatea ei în România

O serie de pericole asociate cu cercetarea-acțiune participativă sunt semnalate, pe un ton de autocritică, de către Kemmis și McTaggart, ele constând în special în interpretări eronate sau aşteptări exagerate : 1) asumări eronate asupra felului în care *dobândirea puterii* (*empowerment*) de către comunități poate fi atinsă prin cercetarea-acțiune ; 2) confuzii asupra rolului celor care îi ajută pe alții cum să conducă cercetarea-acțiune, problema *facilității* și iluzia neutralității ; 3) falsitatea unui presupus *dualism cercetare-activism*, în care cercetarea este considerată exclusiv rațională, iar activismul ca pasionat, intuitiv și slab teoretizat ; 4) tratarea marginală a *rolului colectivității* și a felului în care acesta poate fi conceptualizat (Kemmis și

McTaggart, 2005, p. 569). Vom rezuma în cele ce urmează aceste pericole deoarece, în opinia noastră, ele sunt valabile și pentru alte tipuri de cercetări, având efecte semnificative mai ales asupra sustenabilității lor.

În ceea ce privește *dobândirea puterii*, de multe ori cercetătorii cred cu tărzie, asemenea lui Kemmis și McTaggart, că autoreflecția spre care sunt orientații subiecții în cercetarea-acțiune participativă le va oferi acestora *un mai puternic sentiment de control asupra muncii lor*. Dar, în realitate, nu se întâmplă întotdeauna așa, schimbarea autentică și „dobândirea puterii” care o generează reclamând susținere politică din partea unui anumit tip de colectivitate, *grupul de acțiune* implicat în cercetare definindu-se de regulă prin opozitie cu sfera socială sau publică mai extinsă, de unde, de fapt, și necesitatea cercetării-acțiune participative (Kemmis și McTaggart, 2005, p. 569).

Cu privire la rolul de *facilitator al cercetării-acțiune* pe care îl poate avea cercetătorul universitar, remarcă Kemmis și McTaggart, practica a arătat că universitarul nu poate fi separat de responsabilitatea sa socială, el nu poate fi total neutru, cu alte cuvinte, accentul pus pe tehnica facilitării exagerează importanța academicului (Kemmis și McTaggart, 2005, pp. 569-570). În cercetarea-acțiune pentru dezvoltare comunitară, exemplifică autorii citați, în unele regiuni ale lumii, „cercetătorii din afară au fost adesea partizani și *animatori* indispensabili ai schimbării, nu doar consilieri tehnici”, unii dintre acești *animatori* pierzându-și viața „din cauza muncii lor cu oameni și comunități sărăcite, marginalizate, luptând pentru dreptate și democrație, împotriva condițiilor sociale și economice repressive” (Kemmis și McTaggart, 2005, p. 570).

Problema *dualismului cercetare-activism* pleacă de la observația că „a reflecta asupra condițiilor nesatisfăcătoare este mult mai solicitant decât a le schimba în fapt”, unii refugiindu-se în ideea că a acționa politic este cumva mai puțin rațional decât a gândi sau a vorbi despre schimbare, situație respinsă categoric de Kemmis și McTaggart, care apreciază la un moment dat: „Activismul politic ar trebui fundamentat teoretic, întocmai ca și orice altă practică socială” (Kemmis și McTaggart, 2005, p. 570).

În analiza *rolului colectivității* și a posibilelor distorsiuni legate de acesta, pentru Kemmis și McTaggart colectivitatea este legată de patru funcții importante: 1) democratizarea practicilor științifice; 2) disciplinarea „subiectivității”, adică a elementelor afective implicate; 3) oferirea unui suport critic pentru „dezvoltarea unei *capacități politice personale*”; și 4) asigurarea unei mase critice pentru o dorință susținută în vederea schimbării (Kemmis și McTaggart, 2005, p. 571). În toate aceste cazuri, pericolul vine dinspre spațiul public, la care subiecții implicați în cercetare sunt conectați și „care a devenit saturat de discursuri birocratice, practici rutinante și forme instituționalizate de relații sociale”, lumea fiind văzută doar prin prisma organizării, neglijându-se ființa umană și trăirea specifică a vieții sociale (Kemmis și McTaggart, 2005, p. 571).

Considerăm că este potrivit să inserăm aici și o serie de observații asupra limitelor cu care se poate asocia în general cercetarea orientată spre schimbarea socială și, implicit, cercetarea-acțiune participativă. Senn, de pildă, remarcă faptul că proiectele de acest fel se desfășoară pe o perioadă destul de lungă, de la câteva ani la câteva zeci de ani, un cercetător care se implică într-un astfel de proiect trebuind să facă un

angajament pe termen lung. O altă posibilă limită (capcană) a cercetării ce vizează schimbarea socială, mai observă Senn, este dată de decizia pe care cercetătorul a luat-o de la început, de a-i implica pe participanți și pe experți în propriile lor experiențe. Apar o serie de complicații suplimentare legate de modificări la nivel administrativ în cadrul organizațiilor sau al altor medii de muncă, cum ar fi negocierea contractelor, implementarea unor noi politici guvernamentale, schimbarea conducerii întreprinderii, transferul sau plecarea din oraș a membrilor organizației care participau ca voluntari în cadrul proiectului. În sfârșit, ne atrage atenția Senn, în cadrul cercetării ce vizează schimbarea socială, adoptăm un punct de vedere nu doar în calitate de cercetători, ci și în calitate de oameni, acționând în sprijinul unui lucru în care credem. Practic, avem de-a face nu cu o știință rece, neutră, ci cu o „știință emoțională” (*„passionate scholarship”*), fiind mai eficienți, dar și mai vulnerabili în același timp. Toate acestea însă sunt riscuri care merită asumate, conchide Senn (Senn, 2005, pp. 372-373).

Fără a insista prea mult, am dori să semnalăm ca limită a cercetării-acțiune participative imposibilitatea de a construi un design structurat, posibil doar în alte tipuri de cercetare. Scopurile cercetării-acțiune participative, remarcă McIntyre, sunt atinse în cadrul unui proces ciclic de explorare, construcție de cunoștințe și acțiune în diferite momente, pe parcursul cercetării. Cercetarea-acțiune participativă devine un proces viu, schimbând continuu cercetătorul, participanții și situațiile în care ei acționează. Datorită acestei specificități a cercetării-acțiune participative, nu există o formulă pentru design, practică sau implementarea proiectelor. De asemenea, nu se poate vorbi despre o schemă teoretică importantă, care să susțină și să formeze procesul de cercetare acțiune-participativă (McIntyre, 2008, p. ix).

Vom încheia cu două întrebări, retorice poate, deși se știe că la întrebările retorice este cel mai greu să găsim răspunsuri de profunzime: 1) Are nevoie sociologia de cercetarea-acțiune participativă? 2) Este oare necesară cercetarea-acțiune participativă în România zilelor noastre? Vom răspunde la aceste întrebări invocând câteva considerații ale profesorului Vasile Miftode cu privire la *cercetarea-acțiune*, participativă și ea în dimensiunile esențiale, deoarece nu este posibilă o cercetare-acțiune fără participarea celor care fac obiectul schimbării sociale.

Știință a disfuncțiilor sociale și a fenomenelor negative din viața comunităților umane, scrie Vasile Miftode, „sociologia vizează în mod esențial transformarea universului social investigat și ameliorarea condițiilor de viață ale oamenilor”, din această perspectivă, cercetarea-acțiune constituind principala cale de realizare a obiectivelor menționate și, totodată, principala metodă sociologică (Miftode, 2004, p. 339). Problemele abordate în cercetările-acțiune sunt, în opinia lui Miftode, predominant practice, identificate în viața reală a comunităților umane, implicând o intervenție directă cât mai rapidă. Având în vedere societatea românească, Miftode ne dă și câteva exemple: 1) ofensiva săraciei și a mizeriei sociale; 2) creșterea stării de violență și a infracționalității; 3) reducerea interesului școlar și răspândirea inculturii; 4) șomajul excesiv și parazitismul social; 5) delinvenția juvenilă și degradarea familiei; 6) starea de sănătate și abuzul de substanțe nocive; 7) excluderea și autoexcluderea socială; 8) victimizarea și autovictimizarea (Miftode, 2004, pp. 339-340).